

ТЕМА 4.

РОЗВИТОК РИНКОВОГО ГОСПОДАРСТВА В ПЕРІОД СТАНОВЛЕННЯ НАЦІОНАЛЬНИХ ДЕРЖАВ (XVIII– XIX СТ.), СТАНОВЛЕННЯ КЛАСИЧНОЇ ПОЛІТИЧНОЇ ЕКОНОМІЇ

4.1. Загальна характеристика промислового перевороту та його результати

Промислова революція або промисловий переворот означає перехід від ручного, ремісничо-мануфактурного до великого машинного фабрично-заводського виробництва. Вперше цей процес розпочався в Англії у другій половині XVIII ст. Впродовж XIX ст. поширився на інші країни Європи, США та Японію. Мануфактурне виробництво стало важливою складовою промислової революції було впровадження у виробництво і транспорт робочих машин і механізмів, які замінили ручну працю людей; створення самостійної машинобудівної галузі.

Промислова революція знаменує важливий поворотний момент в історії, вона деякою мірою мала вплив майже на кожен аспект повсякденного життя. Зокрема, середній рівень доходів населення почав проявляти безпрецедентне постійне зростання. Протягом двох століть після 1800 року, середньосвітовий дохід на душу населення збільшився у понад десять разів, у той час як населення світу зросло у понад шість разів¹⁸. За словами лауреата Нобелівської премії Роберта Лукаса, «вперше в історії рівень життя простих людей почав проявляти стійке зростання ... Нічого, що хоч віддалено нагадує цю економічну поведінку не траплялося раніше»¹⁹.

¹⁸ Maddison, Angus The World Economy: Historical Statistics. — С. 256–62, Tables 8a and 8c. — Paris : Development Centre, OECD, 2003.

¹⁹ Lucas, Robert E., Jr. Lectures on Economic Growth. — С. 109–10. — Cambridge : Harvard University Press, 2002. ISBN 9780674016019.

У Англії, де промислова революція розпочалася, у другій половині XVIII ст. традиційна аграрна економіка була заміщена економікою, у якій стало домінувати виробництво машин і механічне виробництво, що стало можливим після винаходу парового двигуна (*тепловий поршневий двигун зовнішнього згорання, в якому потенціальна енергія водяної пари, котра надходить під тиском з парового котла, перетворюється в механічну роботу тобто парова машина — всякий тепловий двигун, який перетворює енергію пари в механічну роботу*).

Це змінило баланс політичних сил від лендлордів (*від англ. Landlord — поміщик, великий феодалний землевласник у середньовічній Англії,*) у бік промисловців і сприяло створенню міського робітничого класу.

Перша промислова революція, яка почалася в 18 столітті, злилася з так званою Другою промисловою революцією у 1850 році, коли технологічний і економічний прогрес набрав обертів завдяки розвитку парових кораблів, залізниць, а потім в 19 столітті двигуна внутрішнього згорання та електричної енергії. Період часу, що охоплюється промисловою революцією у різних істориків коливається. Ерік Хобсбаум вважав, що вона спалахнула у Великобританії в 1780-х роках і не була повною мірою відчутна до 1830-х або 1840-х років²⁰, а Томас Ештон вважав, що це сталося приблизно між 1760 і 1830 роком²¹.

Отеж, промислова революція була одним з найважливіших явищ в історії людства, що дозволили ряду країн вступити в смугу стрімкого розвитку продуктивних сил і назавжди покінчити з економічною відсталістю. Завдяки таким зрушенням відбувся:

– перехід від переважання аграрного господарства з його постійною загрозою неврожаїв та голоду до нового етапу в розвитку економіки і нового матеріального рівня життя;

– поява нових основних засобів у вигляді машин;

²⁰ Eric Hobsbawm, The Age of Revolution: Europe 1789–1848, Weidenfeld & Nicolson Ltd. ISBN 0-349-10484-0(англ.)

²¹ Joseph E Inikori. Africans and the Industrial Revolution in England, Cambridge University Press. ISBN 0-521-01079-9 Read it(англ.)

– зміни у демографічній ситуації (перетворення провідних країн Європи в гігантські фабрики викликало значні зміни в розселенні населення, в його складі, формуються великі міста);

– з'являлися нові класи і соціальні групи населення, відбулися серйозні зміни в політичному устрої, а потім і в духовному житті суспільства;

– основним критерієм початку промислового перевороту в тій чи іншій країні, прийнято вважати початок формування фабричної системи, що пов'язано з появою значної кількості справжніх фабрик;

- в кожній із країн спостерігається певна логічна послідовність промислового перевороту незважаючи на особливості розвитку, а саме, спочатку машинне виробництво освоює текстильна промисловість. Потім освоєні методи переносять на інші галузі й у нові райони. Виготовлення машин виділяється в окрему галузь виробництва. На завершальному етапі масове застосування машин призводить до остаточної перемоги над ремеслом.

Промисловий переворот в Англії завершився на початку 60-х років XIX ст., у Франції та США — до початку 70-х років, у Німеччині та Австро-Угорщини — до кінця 80-х років, у країнах Північної Європи — в 90-і роки. У цілому індустріальне суспільство склалося в Європі до початку XX ст..

Зміни, зумовлені промисловою революцією важко переоцінити. Принципово змінилася не тільки техніка, але й технологія виробництва. З'явилися нові галузі промисловості: нафтова, хімічна, кольорова металургія, автомобільна, верстатобудівна, авіаційна. Почалося широке використання електроенергії, а в якості енергоносіїв — нафти і газу. Створена технічна база дозволила активізувати науковий пошук і забезпечила швидке впровадження наукових відкриттів.

Зростання важкої промисловості вело до витіснення порівняно дрібних підприємств. Централізація і концентрація виробництва призвели до виділення в ряді галузей підприємств-лідерів і виявили тенденцію до угод з питань виробництва і збуту між найбільшими фірмами. У XX ст. монополії перетворилися на невід'ємну рису індустріального суспільства.

Економічний розвиток Англії в період розкладання феодалізму і зародження капіталістичних відносин

У XVI—XVII ст. Англія порівняно швидко просувалася по шляху формування нових, буржуазних відносин. Цьому сприяли надзвичайно сприятливі соціально-економічні умови: ранне падіння кріпосного права, значний шар промислової буржуазії, розколоте дворянство, одна частина якого обуржуазилася і перетворилася в союзника буржуазії, а також сильний абсолютизм, який заохочував розвиток промисловості.

Значну роль для Англії у нагромадженні капіталів та промислового перевороту відіграли Великі географічні відкриття, грабiж колоній, особливо Індії, нееквівалентна торгівля, піратство, работоргівля, яка набула великих масштабів у XVII ст., коли негри з Африки тисячами вивозилися на продаж до Америки. Позитивно на процес нагромадження капіталу вплинув і політичний фактор — буржуазна революція (1640—1660 рр.), яка привела до політичної влади буржуазію [2, с. 39-40].

Економічний розвиток Англії в XVI-XVII ст. характеризується такими основними факторами.

За XV-XVI століття Англія видобувала 4/5 усього вугілля в Європі, що досяг 3 млн. т. Видобуток залізної руди збільшився у 3 рази, а свинцю, міді, олова і солі — у 6—8 разів. Швидко розвивалось ткацтво, особливо виробництво шерсті, яка в середині XVI ст. в англійському експорті тканин посідала основне місце. Якщо в середині XV ст. було вивезено 32 тис. мішків шерсті та близько 5 тис. кусків тканини, то в середині XVII ст.— 122 тис. кусків сукна і тільки 5—6 тис. мішків шерсті. У 1614 р. експорт шерсті взагалі заборонили.

На початку XVII ст. стала перероблятися бавовна, яка привозилась із країн Сходу. Отримали подальший розвиток гірська справа, виробництво скла, мила, пороху, суднобудування. Досить гострою для англійської промисловості залишалася проблема кадрів робочої сили. У XVI ст. в англійському селі відбувається "аграрний переворот який полягав у експропріації безпосередніх сільськогосподарських виробників і яка стала основою процесу первісного нагромадження капіталу. "Аграрний переворот", тобто масова

експропріація селян шляхом "обгородження" общинних земель і згону з них селян, значною мірою вирішила проблему браку робочої сили для англійської промисловості.

Безпосереднім поштовхом до "обгородження" стало розширення попиту на вовну на початку XVI ст., який спонукав поміщиків перетворити свої маєтки в пасовища для овець. До XVIII ст. близько 75% земель були зайняті під пасовища. З другої половини XVI ст. «обгородження» проводилися вже не тільки для організації пасовищ, а взагалі для виробництва сільськогосподарських продуктів, попит на які значно виріс через розвиток промисловості. З'явилися великі спеціалізовані фермерські господарства, яким лорди здавали землю за більш високу орендну плату, ніж раніше селянам.

У результаті посилення капіталістичних тенденцій підсилювався процес розшарування дворянства: нове, обуржуазнене дворянство виступало разом з буржуазією проти старого феодального дворянства.

Розвитку капіталізму всіляко допомагала своєю законодавчою діяльністю держава ("криваві закони" проти бурлак, закони про максимальну заробітну плату, про зарплату робітників і т.п.). Додатковий поштовх розвитку капіталізму дала і реформація церкви, у ході якої були вилучені в церкви і пущені в продаж величезні землі і різного роду церковне майно.

Перебудова англійського феодального землеволодіння розвивалась не буржуазно-селянським шляхом а дворянсько-буржуазним. Використовуючи свої феодальні права, лорди просто виганяли з землі маси копігольдерів (селян, які жили на поміщицькій землі в якості довічних чи спадкоємних власників своїх ділянок).

Розвиток промисловості супроводжувався зростанням внутрішньої, і особливо зовнішньої, торгівлі. Широку діяльність проводили торгові компанії: Левантіоська, Східна, Московська, Гвінейська. Особливо важливе значення мала Ост-Індійська компанія (створена в 1600 р.), яка поклала початок англійським завоюванням в Індії. У XVI ст. у Лондоні виникли великі банки і біржа він поступово стає містом міжнародного значення. З другої половини XVI ст. Англія почала здійснювати політику колоніальних захоплень. Так, у 1578 р. вона захопила Багамські

острови наприкінці XVI ст. розпочала колонізацію Північної Америки. На початку XVII ст. Англія проникнула в Індію, Африку і Центральну Америку.

Особливості процесу первісного нагромадження капіталу у Франції

Становлення класичної політичної економії відбулося під впливом інших історичних умов у Франції ніж в Англії. У Франції великі географічні відкриття не мали на французьку економіку такого впливу, як на економіку Нідерландів. Крім того, феодална система у Франції впливала на економічний розвиток країни, тому розвиток феодалізму у Франції розтяглося майже на три сторіччя: з XVI ст. до самого кінця XVIII ст.

Основою економіки Франції в цей час залишалося сільське господарство. Агротехнічна основа його незначно зросла у порівнянні з XIV-XV ст. Значним прогресом було більш широке поширення кращих сортів злаків, плодоовочевих культур, деяке поліпшення виходу борошна при помелі. Почалась спеціалізація основних сільськогосподарських районів.

Процес первісного нагромадження у Франції був пов'язаний з експропріацією селянства, лише замість англійського обгородження головним методом виступав податковий гніт.

Важливими особливостями французького первісного нагромадження капіталу були:

- надзвичайно велика роль системи державних боргів;
- відносна слабкість внутрішнього ринку.

У період первісного нагромадження капіталу найвищий розвиток французької промисловості припадав на другу половину XVII ст. Воно було пов'язано з протекціоністською діяльністю абсолютистської держави.

Економічні заходи держави сприяли розвитку торгівлі. Був створений значний торговий флот. Французький ринок був захищений високими митними тарифами, експорту виявлялася всіляка підтримка. Виникли монопольні компанії по торгівлі з іншими країнами Європи і колоніями. Франція претендувала на світову монополію в ролі постачальника предметів розкошу.

Франція займала особливе місце в економічній історії Західної Європи як країна класичного типу розвитку феодалізму. Це виражалося в тому, що поляризація класів

феодалного суспільства у Франції була найбільш чіткою а сам феодалний лад досяг своїх найбільш зрілих форм. У зв'язку з ним виділити такі особливості французького феодалізму.

1. Відірваність класу феодалів від сільського господарства.

2. Панування в селі дрібного селянського землеволодіння, "натуральний характер якого визначав слабкий розвиток , - товарно-грошових відносин і вузькість внутрішнього ринку. Вузькість ринку підсилювалася тим, що французьке селянство платило численні феодалні збори і баналітетні платежі, а також церковні збори (десятину).

3. Надзвичайно сильні політичні позиції феодалів у державі стримували процес розкладання феодалізму і формування капіталістичних відносин.

4. Особлива роль державних податків (капітація — подушна подать, талья — прибутковий податок, двадцятина— 1/20 врожаю з общинної землі) та своєрідна централізація феодалної ренти.

5. Випуск державних позик під високі відсотки. Як наслідок, лихварство ставало більш вигідним, ніж вкладення капіталу в розвиток мануфактурного виробництва. Поряд з відкупом воно перетворилося на специфічне для Франції джерело первісного нагромадження капіталу.

6. Повне безправ'я всіх дворян важко відбивалося на правовому становищі буржуазії. У підсумку процес розвитку капіталізму у Франції привів до відомого "одворянення" частини французької буржуазії. На відміну від старого дворянства шпаги, з'явилося нове, дворянство мантиї.

7. Слабкий розвиток приватних капіталовкладень у промисловість обумовило відоме заступництво королівським урядом ремесел і мануфактур. Особливо високого розвитку ця економічна політика досягла в другій половині XVII ст.

З другої половини XVII ст. у Франції визначилися 4 типи мануфактур:

- казенні королівські мануфактури, які утворилися за рахунок держави;
- приватні королівські мануфактури, які мали різні привілеї;
- приватні привілейовані мануфактури, які мали переваги в одержанні позичок і пільги в оподатковуванні;

- звичайні, непривілейовані мануфактури, розвиток яких був невеликим, оскільки вони не користувалися ніяким заступництвом держави.

За 20 років діяльності міністра фінансів Кольбера кількість королівських мануфактур збільшилося з 68 до 113. У результаті цього Франція стала європейським постачальником таких товарів, як предмети розкошу і мистецтва (Париж), шовкових тканин (Ліон, Труа), тонкого сукна (Лангедок), полотна (Бретань), скла, мережива, мила, шкіри та ін. На півночі Франції з'явилися великі металургійні мануфактури, розвитку яких також сприяла держава.

Французька держава всіляко заохочувала розвиток судноплавства, і французький флот почав суперничати з голландським і англійським. Підсилилася і колоніальна політика: були захоплені Канада, Луїзіана (басейн Міссісіпі), ряд островів у Карибському морі, область Пондішері в Індії та ін.

До кінця XVII — початку XVIII ст. Франція вступила у смугу економічного і політичного занепаду викликаного кризою феодалного ладу. У XVIII ст. Франція потерпіла ряд поразок у війнах і втратила частину своїх колоній. У результаті посилення феодалної реакції з Франції емігрувало близько 2 млн. чоловік, головним чином ремісників і торговців. Утворився небачений за розмірами державний борг, який перевищував у 32 рази річні доходи короля від податків. Випуск паперових грошей із примусовим курсом привів до краху грошової системи.

Американська промислова революція.

Після англо-американської війни 1812-1815 рр. промисловий переворот почався в умовах не сформованості системи мануфактурного виробництва, значного розвитку ремесла та домашньої промисловості. Механізація і будівництво фабрик почалися в текстильній галузі.

Було побудовано перші прядильні машини в кінці 1780-х років, які було завезено з Англії, незважаючи на заборону вивозу машин і технічних інновацій з боку англійського уряду.

Промисловий переворот у США відбувався за рахунок європейської робочої сили, інтелекту і капіталів. У цьому теж одна із його особливостей. Однак в американській промисловості з великим успіхом застосовувалися власні

оригінальні винаходи — циліндр для механічної набивки тканин тощо. У 1807 р. на р. Гудзон з'явився колісний пароплав, збудований Р. Фултоном, швидкими темпами прокладалися канали, які мали велике господарське значення. Прискорено розвивалася текстильна фабрична промисловість, яка в середині ХІХ ст. за обсягом виробництва поступалася лише англійській.

Перші сталеплавильні й прокатні заводи були побудовані в 1816 р. поблизу Пітсбурга. Особливо велике значення для розвитку американської індустрії мав промисловий переворот на транспорті. Почали будувати шосейні дороги. Велике господарське значення мало спорудження каналів. Машинобудування розвивалось повільно. Інтенсивна механізація, нестача і дорожня робочої сили стимулювали швидке впровадження винаходів. У 50-х роках ХІХ ст. у промисловості північно-східної частини США запанувала фабрична система. Громадянська війна 1861-1865 рр. закінчилася перемогою Півночі. З 1 січня 1863 р. було скасовано рабство на території Півдня, ліквідовано політичну й економічну роз'єднаність США, створено сприятливі умови для розширення внутрішнього ринку. В 60-80-х роках завершився промисловий переворот у США. З'явилися нові галузі: електротехнічна, гумава, нафтодобувна, нафтопереробна.

Значних успіхів досягло машинобудування, зокрема у виробництві сільськогосподарської техніки, локомотивів. Значну роль у прискоренні промислового розвитку США відіграв імпорт капіталів із Європи. Важливе значення мали територіальна експансія США і швидке зростання населення країни.

4.2. Класичний напрям політичної економії

Бурхливий розвиток капіталізму спричинив розпад Меркантилізму. З розвитком мануфактурного виробництва центр уваги буржуазії перемістився у *сферу виробництва*, виникає класична економічна теорія. Представники КПЕ перенесли дослідження із сфери обігу у сферу виробництва. З цього часу виникає економічна наука – напрям економічної думки в рамках якої була розроблена найважливіша парадигма

економічної науки – *трудова теорія вартості*; крім того, слід за фізіократами, класики пропагували економічний лібералізм. Класики зробили спробу наукового аналізу сучасних їм виробничих відносин використовуючи метод наукової абстракції. Намагалися довести, що в економічному житті панують об'єктивні (природні) закони, порушення яких призводить до суспільного лиха. Уявлення класичної школи про суспільні відтворення базуються на принципі природної рівноваги в економічній системі. Це було пов'язано з їх впевненістю про існування об'єктивних економічних законів котрі не залежать від волі людини але можуть бути пізнані нею. Представники даної течії виступала за максимальне обмеження втручання держави в економіку, за свободу торгівлі.

Так, у в період індустріалізації суспільства в Англії і у Франції зародився *класичний напрям політичної економії*. Зародження та розвиток класичного напрямку умовно поділяється на кілька етапів:

- Зародження ідеї класичного напрямку У.Петті (Англія) та П. Буагільбера, а також представниками школи фізіократів (Франція);

- Розквіт класичного напрямку – вчення А. Сміта його основна праця «Дослідження про природу та причини багатство народів» (1776);

- Розвиток ідей А.Сміта вченими Т.Р. Мальтусом і Д. Рікардо (Англія) та Ж.Б. Сеєм і С. Сімонда (Франція) та ін.;

- Завершення розвитку класичного напрямку представником якого Дж. С. Мілль (Велика Британія)

Засновником *класичної буржуазної політекономії* в Англії став Уільям Петті (1623–1687). Його погляди формувалися в умовах швидкого розвитку в країнах капіталістичних відносин, розширення торгівлі та грошового обігу. Цим було і обумовлена його прихильність до ідей меркантилізму. Були визначені нові поняття вартості та ціноутворювальних факторів. У. Петті визначив положення щодо “природної ціни”, заробітної плати, прибутку, ренти. Наслідком пропонованих концепцій стало запровадження поняття диференційної ренти; а також «ціна землі», «статистика» і «теорія грошей». Він вважав, що основою

господарства повинно виступати *виробництво, а сфера обігу створює розподіл благ.*

Уильям Петті (Вильям Петті; англ. William Petty; 1623—1687) — англійський статистик і економіст. Зробив великий внесок у розвиток політекономії. Вважав, що основою будь-якого господарства є виробництво, де створюється багатство; сфера обігу, на його думку, забезпечує розподіл благ. В. Петті є засновником трудової теорії вартості, він перший у Європі дійшов висновку, що джерелом вартості є праця. Відома формула В. Петті "Труд — батько й активний принцип багатства, а земля — його мати" висловлює суть його вчення про джерело вартості. Земля поряд з працею є джерелом вартості, а сама вартість зводиться до середньодобового набору продуктів харчування, тобто визначається заробітною платою. Остання становить ціну праці й залежить від об'єктивних чинників, а не суб'єктивних рішень підприємця чи влади. Заробітну плату Петті визначав мінімумом засобів існування, але підкреслював, що вона є лише частиною вартості, яка створюється робітником

Основні праці:

- 1) "Трактат про податки та збори" (1662)
- 2) "Слово мудрим" (1664)
- 3) "Політична анатомія Ірландії" (1672)
- 4) "Політична арифметика" (1676)
- 5) "Дещо про гроші" (1682)

У своїх дослідженнях У.Петті намагався застосувати науковий метод – метод абстракції. Він прагнув проникнути у глибину економічних явищ, пояснити їх причини. Він розмежував зовнішню видимість явищ та їх сутність. Петті зробив висновок про наявність певних закономірностей, яким підпорядковуються економічні явища та процеси. Тим самим він підійшов до розуміння економічного закону, що виражає сутність економічних явищ. Петті вважається засновником трудової теорії вартості.

Генезис класичної школи політекономії у Франції відбувався в інших історичних умовах, ніж в Англії. До кінця XVIII ст. Франція залишалася феодальною державою з кризовим станом сільського господарства та слабким розвитком промисловості.

Політика Ж. Б. Кольбера зазнала краху, Англія здобула перемогу над Францією в боротьбі за зовнішні ринки збуту, меркантилізм не дістав подальшого розвитку. Теорії політекономії знайшли своє відображення при становленні капіталізму у різних країнах у XVII – на початку XVIII ст., зокрема найбільше в Англії та Франції. Так, виникло вчення одного із засновників класичної політекономії Франції – П'єра Буагільбера (1646–1714) – про природні закони економіки. Особливості становлення французького капіталізму суттєво вплинули на формування економічних поглядів П'єра Буагільбера (1646—1714) і спричинили його ворожість до ідей меркантилізму.

Він заперечував недоцільне втручання держави в економічне життя й вимагав свободи торгівлі, яка забезпечить гармонію інтересів. Економічні закономірності П. Буагільбер шукав у сфері матеріального виробництва, а основою останнього вважав сільське господарство. Багатством він проголошував не гроші, а вироблені товари, метою товарного виробництва вважав споживання. За теорією П. Буагільбера, розподіл праці між галузями має здійснюватися шляхом вільної конкуренції.

Різний економічний розвиток капіталізму в Англії та Франції спричинив і відмінності в розвитку класичної політичної економії в цих країнах. Контраст між англійською та французькою класичними школами наочно демонструють праці У. Петті та П. Буагільбера. Розбіжності поглядів двох учених можна дослідити в багатьох напрямках:

- ставленні до меркантилізму: У. Петті довгий час пропагував ідеї меркантилізму, а П. Буагільбер головною метою вважав викриття безпідставності цієї політики;

- У.Петті був прихильником розвитку промислового виробництва, а П. Буагільбер захищав інтереси сільського господарства;

- У.Петті розумій гроші як стимул економічного розвитку, П. Буагільбер — як зло, необхідне для товарного обміну;

- у центрі дослідження У.Петті була мінова вартість товару, а у П. Буагільбера — споживна.

4.3. Теорії А. Сміта, Д. Рікардо, Ж.-Б. Сея, Ф. Бастіа, Т. Мальтуса, Дж. С. Мілля

Засновником класичного напрямку політекономії виступив *Адам Сміт* (05.06.1723– 17.07.1790) та його послідовники – Дж. Андерсен, Лодердейл (1759–1838), Н. Сеніора (1790-1864)Т. Тук, Роберт Торренс (1780–1864), Е. Уест, Дж.Х. Марсет.

Економічна теорія А. Сміта стала узагальнення мануфактурного періоду розвитку капіталізму, основні положення якої щодо *концепції “економічної” людини* та *“невидимої руки”* викладені у праці “Дослідження про природу та причини багатства народів”(1776). А. Сміт досліджував:

- проблеми торгівлі;
- теорію поділу праці;
- теорії заробітної плати, прибутку, земельної ренти;
- теорію вартості;
- продуктивну і непродуктивну працю;
- теорію грошей доходу;
- поняття та сутність капіталу, що в сукупності становить внесок А. Сміта у світову економічну думку.

А. Сміт став засновником систематизованої науки, генератором нових ідей, які були сприйняті й розвинуті наступними поколіннями економістів: від Ж. Б. Сея та Д. Рікардо (початок ХІХ ст.) до А. Маршалла (кінець ХІХ ст.), В. Ойкена та М. Фрідмена (кінець ХХ ст.).

Новий поштовх розвитку класичного напрямку політекономії надала концепція вартості, теорія земельної ренти та міжнародної торгівлі *Д. Рікардо* (18.04.1772– 11.09.1823) та його послідовників-англіїців Джеймса Мілля, Дж. Р. МакКуллоха, Т. де Куїнсі; а також У. Сенсора та Г. Мартино.

Порівняно з Смітом він жив трохи пізніше, не в період мануфактурного виробництва, а в період промислового перевороту, переходу від мануфактурної промисловості до великої промислової індустрії на початку ХІХ ст. Це період застарілих машин, капіталістичних фабрик, що дало значний поштовх в розвитку продуктивної праці. Перша економічна світова криза в Англії (1825р.), тобто на відміну від Сміта, який вважав, що капіталізм гармонійний без суспільства, Рікардо вже

відчув, що він не ідеальний – це позначилося на його поглядах. Сміт – професіонал; Рікардо – крупний біржовий гравець, впливова особа з ділових колах, був членом керівництва лондонської біржі, членом Парламенту, крупний землевласник. Починав з нічого, бо батько лишив його спадщини. Систематичної, фундаментальної освіти не отримав. Був помічником батька на фондовій біржі.

Основні ідеї економічного вчення Д. Рікардо представлені у його праці “Начала політичної економії та оподаткування” (1817) на підставі аналізу вченим економічних явищ і процесів. Вчення Д. Рікардо стосуються споживчої та мінової вартості, природної та ринкової ціни, сутності ренти і рентоутворювальних факторів; введення поняття диференційної ренти. В теорії Рікардо мають місце:

- проблема реалізації та заперечення можливості надвиробництва;

- теоретичне усвідомлення вартості;
- погляди на заробітну плату і прибуток;
- теорія грошей; принцип порівняльних переваг.

Трудова теорія вартості призвела до виникнення групи економістів, що виступали на захист класу, що заробляє гроші за допомогою праці – «соціалісти-рікардінці» (Т. Годскін, Уільям Томпсон (17859–1833), Чарльз Холл (1745–1825), Джон Грей (1799–1850), Джон Френсіс Брей (1809–1895).

Підтримували класичну школу француз Жан Батист Сей, швейцарець Симонд де Сисмонді, німець Ф. фон Германн.

Заключний етап еволюції школи знайшов відображення у працях Дж. С. Мілля. До інших видатних вчених цієї школи належать Ф. Бастіа, Д. Мак-Куллох.

Історичними передумовами еволюції класичної теорії в I половині 19ст. були (соціальні протиріччя):

- завершення промислового перевороту та подальший розвиток капіталізму;

- поява періодичних економічних криз надвиробництва (це призвело до загострення економічних протиріч капіталізму); - вихід на історичну арену робітничого класу;

- завоювання буржуазією політичної влади.

В економічній думці – виникнення критичного напрямку та пролетарської політичної економії. В цілому класична політична економія спричинила великий вплив на подальший розвиток економічної науки.

У I половині 19ст. ідеї класиків, перш за все Сміта та Рікардо, розвивають економісти нового етапу в розвитку економічної думки – такі як Т.Мальтус, Д. та Дж. Міллі, Насео Сеніор, Ж.Б.Сей та Ф.Бастіан. І це цілком природно, бо теорія класичної школи – це теорія ринкової економіки зі спробами визначення її економічних законів, а також таких категорій, як цінність, ціна, капітал, зарплата, прибуток, рента тощо; з проголошенням підприємницької діяльності.

Ці історичні умови I половини 19ст. безумовно знайшли відображення в економічних поглядах названих вчених - економістів.

В своїх дослідженнях вони визнають, що значну роль у процесі суспільного виробництва відіграє суб'єктивний фактор; все більше уваги приділяється проблемам відтворення, реалізації та криз, нагромадження.

У таких країнах як США та Німеччина більш значний вплив на розвиток економічної думки справили національні особливості розвитку цих країн.

Особливості економічного розвитку кожної країни сприяли тому, що класичні ідеї адаптувалися авторами для вирішення теоретичних та практичних ідей соціального розвитку окремих країн.

Томас Роберт Мальтус (13.02.1766–23.12.1834) – видатний представник економічної (та демографічної) думки початку XIX ст. в Англії. Народився Мальтус у сім'ї поміщика. Закінчив Джезус-коледж Кембриджського університету, здобувши вчений богословський ступінь, а з 1793 р. почав підприємницьку діяльність. З 1797 по 1801 р. був вікарієм у Сурреє. Він захищав в першу чергу інтереси землевласників.

У 1798 р. Т. Мальтус анонімно опублікував працю «Дослід про закон народонаселення»²², основною ідеєю якої і стала теорія народонаселення. Основні положення:

²² *Essay on the Principle of Population.*

1) через біологічну здатність людини до продовження роду її фізичні можливості використовуються для збільшення своїх продовольчих ресурсів, тобто здатність людини до відтворення за темпами приросту значно перевершує можливість зростання продовольчих ресурсів;

2) народонаселення суворо обмежено засобами існування, відтак обмежується й його ріст;

3) ріст народонаселення може бути зупинений лише зустрічними причинами, які зводяться до морального утримання, чи нещастями (війни, епідемії, голод).

Вчений дістається висновку, що *народонаселення зростає у геометричній прогресії, і засоби існування – в арифметичній*; невиправдано вважав, що ані накопичення капіталу, ані науково-технічний прогрес не компенсують обмеженість природних ресурсів.

Проблему надмірного росту населення Т. Мальтус вирішував через зміну заробітної плати. Зростання населення призводить до падіння заробітної плати й обмежує зростання населення у майбутньому.

Т. Мальтус виступав проти державної підтримки жебраків, оскільки бачив у цьому заохочення нерозсудливих за рахунок стягнення податків з працелюбних громадян. Вчений *критично ставився й до ідеї вирівнювання прибутків*. На його думку, поділ на багатих і бідних корисний, тому що можливість поліпшення свого стану і побоювання щодо його погіршення є двигуном поліпшення добробуту суспільства.

Проблему обмеженості ресурсів Т. Мальтус вбачав у наступному:

- ресурси Землі обмежені;
- через залучення до обігу гірших земель віддача вкладеної праці, капіталу буде знижуватися.

В цілому, вчений розробив теорію згідно якої неконтрольований ріст народонаселення повинен призвести до голоду на Землі.

У своїх економічних поглядах економіст представляв інтереси великої земельної аристократії (лендлордів).

З 1805 р. Мальтус керував кафедрою сучасної історії і політичної економії в коледжі Ост-Індської компанії, там же

виконував обов'язки священика. Через 10 років вийшов інший твір Мальтуса – «Дослідження природи і зростання земельної ренти», у якому автор спробував розкрити природу земельної ренти і механізм її формування.

Теорія прибутку *Т. Мальтуса* повторювала переконання Д. Рікардо. Прибуток визначається як різниця між вартістю товару і витратами праці та капіталу у виробництві.

Т. Мальтус є автором положення про реалізацію сукупного суспільного продукту: «досягти достатнього рівня попиту і повної реалізації продукції, що виробляється, неможливо без участі в цьому процесі не тільки продуктивного, а й непродуктивного класу – так званих третіх осіб, які можуть створити необхідний додатковий попит на всю масу товарів, що виробляються в суспільстві». Таким чином, він заперечував думку про суспільний паразитизм непродуктивного класу (землевласники, армія, церковні служителі, чиновники).

Це положення теорії Т. Мальтуса використовується у ХХ ст. у кейнсіанстві при розв'язанні питань реалізації і заходів підтримання закону "ефективного попиту" для регулювання економіки.

Певний внесок у розвиток економічної теорії зробив Насао Сеніор (1790 – 1864) – професор політекономії в Оксфорді. Його основан праця “Політична економія”(1850р.). Об'єктом дослідження у Сеніора є багатство, яке виступає у вигляді речей, що мають вартість і можуть обмінюватися. Він розрізняє три властивості речей: вартість, корисність та обсяг пропозиції. В сутності вони визначають цінність багатства.

Розглядаючи корисність Сеніор дає визначення поняття граничної (спадаючої) корисності: “існує межа задоволення потреб, що може дати товар відповідного типу і, більш того, задоволення швидко зменшується задовго до досягнення цієї межі. Два предмети одного типу рідко приносять вдвічі більше задоволення ніж один предмет і ще рідше 10 принесуть вп'ятеро більше задоволення ніж два”. Але хоча Сеніор приділяє увагу граничній корисності його ще не можна вважати засновником теорії граничної корисності. Корисність визначається попитом. Його пропозиція визначається рівнем доступності блага. Обсяг

пропозиції залежить від витрат виробництва, які включають два елементи: працю та капітал.

Сеніор визначає витрати виробництва через суб'єктивну категорію утримання, жертви двох об'єктів виробництва, капіталіста та найманого робітника. З теорії витрат Сеніора випливає теорія ціноутворення Сеніора. Дослідження закономірностей ціноутворення посідає значне місце в теоретичній системі Сеніора. На його думку витрати виробництва є лише регулятором цін, а визначення їх завершує співвідношення попиту і пропозиції. Теорія ціни є похідною від теорії утримання.

Основним напрямом теорії дослідження Сеніора була проблема розподілу суспільного багатства. Вона вирішувалася ним через теоретичні обґрунтування правомірності різних форм доходу, а саме: зарплати, прибутку, ренти і проценту. Поза його увагою не залишилися питання грошей та грошового обігу, міжнародної торгівлі.

Джон Стюарт Мілль (20.05.1806–08.05.1873) – англійський економіст, філософ. Батько його, Джеймс Мілль, був економістом-послідовником і близьким другом Д. Рікардо, погляди якого відбилися на подальшій творчості Дж. С. Мілля.

У віці 12 років почав вивчати математику, логіку, політичну економію. У 1820 р., відвідавши Францію, перейнявся ідеями французьких економістів та громадських діячів, зокрема, ідеями континентального лібералізму.

У 1822 році (разом з Остіном і Туком) був утворений гурток, названий «утилітарним суспільством», при цьому вперше застосовано термін «утилітаризм»²³, що згодом набув значного поширення.

²³ У широкому вжитку утилітаризмом називають будь-яку діяльність, в основі якої лежить суворий матеріальний розрахунок, прагнення з усього отримувати користь, вузький практицизм.

Сформувався як напрям в етиці, згідно якого моральна цінність поведінки чи вчинку визначається його корисністю. Зародки утилітаризму містяться у працях давньогрецького філософа Епікура. Пізніше вчення було розроблено Джерелі Бентамом, згідно якого моральне те, що «приносить найбільше щастя найбільшій кількості людей». Основні розбіжності теорії стосуються визначення понять *користі* і *щастя*. Так, Бентам та інші філософи вважали користю максимальне перевершення задоволення над стражданням. Інші філософи (Петер Сингер) розглядають щастя як найбільш повне

З 1823 по 1858 р. Дж. С. Мілля служив в Ост-Індській компанії. У 1865–1868 рр. був членом палати громад.

Перша праця Дж. С. Мілля в галузі політичної економії була підготовлена у 1829 (1830?) р. «Ессе про деякі невіршені питання політичної економії»²⁴, а опублікована у 1844 р.

Знайомство з працями сен-сімоністів змінили його світогляд щодо благодворності суспільного устрою, що базується на приватній власності та необмеженій конкуренції.

У 1843 р. він видав працю – «Система логіки»²⁵, яка принесла йому популярність. А у 1848 р. була опублікована його головна праця – «*Основи політичної економії*»²⁶, в якій він визначив: «На щастя, у законах вартості немає нічого, що залишилось би з'ясувати сучасному або майбутньому автору; теорія цього предмету є завершеною».

Основні положення методології дослідження Дж. С. Мілля схожі з класичною школою. У праці він намагався поєднати різні напрями економічної думки: Д. Рікардо (вчення про цінність, заробітну плату, ренту) і Т. Мальтуса (небезпека необмеженого розмноження населення), доповнивши їх вченням про цінність товарів у міжнародній торгівлі (на підтримку розвитку думок Д. Рікардо) та перехідним характером необмеженої конкуренції та приватної власності (на підтримку Т. Мальтуса).

Специфіка поглядів Дж. С. Мілля:

1) вчений відокремив *закони виробництва* від *законів (принципів) розподілу*. Перші з них постійні, не залежать від нашої волі, відтак *необхідні*, а другі – залежать від законів і звичаїв суспільства, визначаються бажаннями і думками самих людей, внаслідок чого *історично змінними* і не мають характеру необхідності, що притаманний законам першої категорії (за словами Дж. С. Мілля – це головна його заслуга в економічній науці);

2) спробував додати до законів незмінного суспільства

задоволення вподобань і бажань людини, навіть якщо воно не пов'язано з максималізацією задоволення.

²⁴ «Essays on some unsettled Questions in Political Economy».

²⁵ «A System of Logic».

²⁶ «Principles of Political Economy».

динаміку політичної економії.

Основні положення теорії:

а) багатство – це сукупність благ, що володіють міноюю вартістю;

б) ціна є грошовим виразом вартості;

в) до чинників, що утворюють ціну, відноситься конкуренція (адже покупець прагне купити дешевше, а продавець – продати дорожче);

г) *капітал* – запас продуктів праці, що виникає внаслідок заощаджень, завдяки постійному відтворенню;

г) незважаючи на обмеження виробництва наявністю капіталу, додаткові вкладення останнього за наявності трудових ресурсів можуть привести до розширення виробництва без певної межі;

д) *прибуток* є засобом продуктивної сили праці, а її величина має бути не менша від суми відсотка на капітал, страхової премії і заробітної плати з управління; якщо прибуток недостатній, то капітал вилучають із виробництва до того періоду, коли прибуток зросте (при процвітанні виробництва необхідне залучення додаткового капіталу).

Теорія грошей Дж. С. Мілля виходить із кількісної теорії грошей, її сутність така: збільшення кількості грошей при утворенні запасів або збільшенні сукупного прибутку не приведе до зростання цін.

Кредит не збільшує продуктивних ресурсів країни, але завдяки йому вони більш повноцінно використовуються у продуктивній діяльності. Джерело кредиту – капітал (грошовий), що не використовується в цей час у виробничих цілях. Депозитні банки, за Дж. С. Міллем, є інструментом надання кредиту під відсоток.

Причину торгової кризи Дж. С. Мілля вбачав у скороченні числа надаваних кредитів, а засіб її подолання – у збільшенні пропозиції і відновленні довіри між учасниками процесу кредитування. Також він стверджував, що криза завжди супроводжувалася надлишком товарів над грошовим попитом.

Дж. С. Мілля поділив ринки на *статичні* й *спекулятивні*.

У своїх переконаннях щодо *продуктивної праці* Дж. С. Мілля був солідарний з А. Смітом. Новизна полягала в тому, що Дж. С.

Мілль до багатства, що створюється продуктивною працею, відносив ще й працю, спрямовану на підвищення кваліфікації тощо.

Погляди Дж. С. Мілля на *заробітну плату* зводяться до того, що *сукупний попит на працю нееластичний*, тому потрібно визнати «теорію робітничого фонду», за якою суспільство має у своєму розпорядженні стабільний фонд життєвих коштів, запаси яких і використовують капіталісти для утримання робітників. Проте, ця теорія при перевірці часом була визнана незадовільною.

Ідеал суспільного ладу Дж. С. Мілля бачив у досягненні людьми повної незалежності без обмежень, крім заборони на спричинення шкоди іншим людям; економічний прогрес пов'язував з науково-технічним прогресом, зростанням безпеки особистості.

Соціальні реформи Дж. С. Мілля передбачали:

- введення корпоративної асоціації, що ліквідує найману працю;
- соціалізація земельної ренти за допомогою земельного податку;
- обмеження нерівності за допомогою обмеження права успадкування²⁷.

На економічну думку Російської імперії вчення Дж. С. Мілля спричинило значний вплив – у XIX ст. більшість загальних курсів політичної економії використовували його загальний план викладення і методологічні уявлення).

У той час у *Франції* продовжують формуватися економічні вчення класичного періоду політекономії, що розвиваються з урахуванням революції, що мала місце наприкінці XVIII ст. та тогочасної практики господарювання в країні.

Впродовж XIX ст. у економічному житті Франції відбулися такі зміни. Так, країна займала друге місце у світі за рівнем промислового виробництва, поступаючись лише Англії. Однак наприкінці XIX ст. вона опинилася на четвертому місці.

²⁷ Из позднейших сочинений М. замечательны: «On Liberty» (1859); «Utilitarianism» (1861) – книга, имевшая большой успех в публике, но одно из самых слабых произведений М. в логическом отношении; После смерти М. напечатаны его «Autobiography» (1873) и «Chapters on Socialism» («Fortnightly Review», 1872).

Причиною цього була, перш за все, поразка у фрако-пруській війні та її наслідки. Мирний договір 1871 р. був не вигідним для Франції. Вона зобов'язана була сплатити Німеччині 5 млрд. франків контрибуції і як гарантію виплати віддавала частину своєї території – провінції Ельзас і Лотарінгію. Ці землі були економічно найрозвиненіші, багаті на залізну руду, вугілля, тут добре розвивалася текстильна та інші галузі промисловості. Втрата Ельзасу та Лотарінгії примусила Францію ввозити велику кількість залізної руди і чорних металів. Сировинна база Франції й без того була недостатньою. Вона змушена була імпортувати половину необхідного їй вугілля. Таким чином росла собівартість французьких металовиробів, зменшувалася їхня конкурентоспроможність.

У французькій промисловості також необхідно було міняти застаріле фабрично-заводське обладнання, що вимагало значних капіталовкладень. Тим часом французькі капітали експортувалися і становили 30% світових інвестицій. Статистичні дані визначають, що станом на початок 1908 р. французьку промисловість і торгівлю було вкладено 9,5 млрд. франків, в облигації та закордонні цінності – 104,4 млрд. франків. Вивіз капіталу в колонії та напівколонії давав величезні прибутки.

Відсталою порівняно із США та Німеччиною була й структура французької економіки. Скорочувалися потужності металургії, вугільної та інших галузей промисловості. Успішно розвивалася легка промисловість. Перед Першою світовою війною Франція залишалася аграрно-індустріальною країною.

Економічні вчення Франції кінця XVIII – початку XIX ст. представлені працями багатьох економістів, почесне місце з-серед яких займає *Жан Батист Сей* (1767–15.11.1832).

Ж. Б. Сей народився в Ліоні у сім'ї купця. На світогляд Ж. Б. Сея величезний вплив справила буржуазна революція у Франції 1789 р. У цьому році він став секретарем адміністратора Клав'єра (в 1792 р. отримав портфель міністра фінансів). У 1799 р. Ж. Б. Сей було призначено на пост члена Трибуната в Комітеті фінансів. З 1830 р. він очолював кафедру політичної економії в Коллеж де Франсе.

Його основним твором є «Трактат політичної економії» або «Простий виклад способу, яким утворюються, розподіляються і споживаються багатства» (1803 р.). У 1828–1829 рр. вийшла його праця «Повний курс практичної політичної економії», яка стала підсумком всього життя Ж. Б. Сея. Вчений вважав, що в процесі виробництва створюються не матеріальні блага, але послуги, і навпаки. Навіть відносини між робітником і капіталістом розглядаються як обмін послугами.

У «Законі ринків» – це провідна ідея у вченні Ж. Б. Сея – стверджується, що *обмін продукту на продукт автоматично веде до рівноваги між купівлею і продажем*. На думку вченого, *1) сукупний попит і сукупна пропозиція завжди зрівнюються*, або, іншими словами, вартість створених товарів виражається сукупними прибутками, на які й купуються товари за вартістю, тому *2) кризи надвиробництва в ринковому господарстві неможливі* (і є лише наслідком нестачі товарів-компліментів – благ, які використовуються разом з даними). Він припускав лише можливість надвиробництва окремих товарів.

З першою частиною цього твердження можна погодитися, оскільки попит породжує пропозицію, але друга частина себе не виправдала. Закон правильний, якщо вважати, що гроші лише знаряддя обміну, але в ринковій грошовій економіці можливе надвиробництво – надлишок пропозиції над грошовим попитом. Справа в тому, що розвиток товарного обміну посилює суперечність між вартістю і споживною вартістю, приводить до виокремлення грошей як товару особливого роду, до виникнення розриву між актами купівлі та продажу.

Ж. Б. Сей сформував *чотири основні закони ринку*:

1) чим більше ринок, тим більш екстенсивним є виробництво і тим більше прибутковим воно є для виробника, оскільки ціна зростає із ро́том пропозиції;

2) кожен виробник зацікавлений в успіху іншого, так як успіх однієї галузі сприяє успіху решти, стимулюючи всезагальний розвиток;

3) імпорт сприяє розвитку обміну, так як іноземні товари можна придбати лише після реалізації власних;

4) ті прошарки суспільства, які нічого не виробляють, не примножують багатства економіки, розорюють його.

Формуючи *закон вартості*, Ж. Б. Сей виходив з таких справедливих тверджень:

1) збут одних товарів позитивно впливає на збут інших – успішна торгівля в одній галузі дає кошти для купівлі продукції інших галузей;

2) чим більше товаровиробників, тим більший збут продукції;

3) за підтримки споживачів (регулювання рівня заробітної плати) відбувається розвиток виробництва, оскільки *збільшується платоспроможний попит*.

Економічні переконання Ж. Б. Сея зводяться до твердження, що *діяльність підприємців і робітників є єдиним джерелом багатства*.

Рівноправними чинниками створення вартості (чинниками виробництва), на відміну від класиків, Ж. Б. Сей вважав *землю, працю і капітал* («теорія трьох чинників»). Відповідно до трьох основних джерел він виділив три види прибутку: *заробітна плата (за працю), відсоток (плата за капітал) і рента (плата за землю)*. Грошам Ж. Б. Сей відводив роль засобу обміну, оскільки людям потрібні не гроші, а те, що на них купують.

Вартість, за Ж. Б. Сеєм, залежить від:

- корисності товару;
- витрат на виробництво товару;
- попиту (пряма залежність) і пропозиції (обернена залежність).

Із зазначеного можна зробити висновок, що Ж.Б. Сей відмовився від трудової теорії вартості А. Сміта.

Особливу популярність в 40—50-х роках XIX ст. мав Фредерік Бастіа (1801—1850), представник Франції, який пропагував ідею свободи торгівлі й заперечував соціалістичне вчення про соціальний антагонізм. "Усі законні інтереси гармонійні. У цьому—основна думка мого твору", — писав він, маючи на увазі свою працю "Економічні гармонії" (1850). Обґрунтовуючи таку ідею, Ф. Бастіа спирався на "теорію послуг" Ж. Б. Сея з тією лише відмінністю, що розглядав особисті послуги, хоч би в якій сфері суспільного життя вони не надавалися. "Послугу" капіталіста, що дає йому право на відсоток, Ф. Бастіа вбачав у тому, що під час авансування, або

позички, капіталу є "відстрочка в споживанні". Земельна рента надається як плата за "послугу" землевласника або його предків з обробки чи поліпшення землі. Ф. Бастія розглядав прибуток як відсоток на капітал, а земельна рента — як різновид такого відсотка, вкладеного в землеробство. Буржуазне суспільство у нього — це гармонійне співробітництво різних класів, які еквівалентно обмінюються "послугами".

Генрі Чарльз Кері (1793-1879) став родоначальником американської буржуазної політичної економії, творцем її методології, яка широко використовується і в сучасній буржуазній політичній економії США. Найбільш відомим його працями є:

- 3-ох томник *“Принципи політичної економії”* (1837 –1840)
- *“Гармонія інтересів”* (1872)
- *“Основи соціальної науки”* (1858 –1859)
- *“Керівництво до соціальної науки”* (1865)

Ч. Кері написав ряд економічних робіт. Найбільшою популярністю в буржуазній літературі користуються його *«Принципи політичної економії»* (1837 р.) і особливо *«Керівництво до соціальної науки»* (1865 р.). Методологічною основою економічної системи Ч. Кері є повне ототожнення соціальних законів з фізіологічними, природними законами. Це ототожнення зводиться їм у найважливіший принцип політичної економії. Виходячи з цього Ч. Кері трактує і предмет політичної економії, завдання соціальної науки. Предметом політичної економії, на його думку, є не закономірності суспільного розвитку, а людина, індивідуум і його поведінка, направлена на поліпшення свого становища.

Соціальна наука це наука про закони, які керують людиною в його діяльності, що прагне зміцнити за ним вищу ступінь індивідуальності і розвинути в ньому найбільшу схильність до асоціації із собі подібними.

Особливу послугу буржуазії надав Кері своїм трактуванням категорії політичної економії капіталізму - капіталу. Як до проблеми вартості, так і до проблеми капіталу він підходив з міркою ставлення людини до природи. Він абсолютно ігнорував сутність капіталу як специфічної особливості буржуазного суспільства. Капітал, на думку Кері, - знаряддя панування

людини над природою, причому в поняття капіталу включається і їжа, і розумові сили людини і пр.

Однією з головних складових частин теорії гармонії Кері була його теорія заробітної плати. У роботі «Досвід дослідження рівня заробітної плати» (1835 р.) він висунув положення про те, що нібито різні національні заробітні плати прямо пропорційні продуктивності національного робочого дня. З цього він зробив висновок, що заробітна плата взагалі підвищується або падає пропорційно продуктивності праці. Соціальний зміст цього твердження є очевидним: воно було висунуто для того, щоб спробувати довести робітничому класу, що він отримує повну міру своєї праці і його продуктивності.

Внесок Кері в економічну теорію визначається теорією суспільної гармонії або гармонії інтересів. Згідно з цією теорією повну гармонію забезпечує розподіл, який враховує вклад кожного у виробництво.

На думку Кері існує природний закон, так званий закон “зростання долі робітників у національному продукті”, який регулює відносини обміну та споживання. Суть цього закону полягає в тому, що із зростанням продуктивності праці в міру оволодіння людиною природою доля робітників у кількості вироблених благ, що зростають, постійно збільшується, в той час як частка капіталістів пропорційно зменшується. Завдяки цьому забезпечується гармонія соціальних інтересів в суспільстві, що виключає будь-які протиріччя.

По-друге теорією факторів виробництва, відповідно до якої 2-а фактори визначають вартість товару: природа і людина.

По-третє теорією протекціонізму. На думку Кері невтручання держави в міжнародні відносини може привести національну економіку до промислової залежності, перетворення країни у сировинний придаток на користь іншої. Щоб запобігти цьому суспільство повинно розвиватися за принципом замкненої виробничої асоціації, в межах якої виробляються всі види продукції і тим самим готуються ринки для них.

По-четверте внесок Кері визначається теорією збалансованого розвитку національної економіки. На думку Кері зміст цієї теорії полягає в тому, що протекціонізм сприяє

раціональному розміщенню виробництв, організацій центрів, де найкраще сполучаються промисловість і сільське господарство, внаслідок цього краще забезпечуються ринки збуту вироблених продуктів і зменшуються витрати на транспортування. За рахунок автономізації економіки зберігається внутрішній ринок для власного національного виробника.

В цілому вчення Кері оптимістичне у прогресивності розвитку обумовлена особливостями, притаманними США в I половині 19ст., а саме: населення зростає, земля необмежена – родюча та дешева, інші ресурси теж безмежні та мало використані, зарплата досить висока, ціни низькі; відбувається бурхливий економічний розвиток країни.

4.4. Вчення фізіократів

Фізіократи – це французькі економісти II половини XVIII ст., представники однієї з течій класичної політекономії. Назва школи походить від грецьких слів *phisis* – природа, *cratos* – влада. *Вчення фізіократів виникає як опозиція меркантилізму.* Вони вважають його теоретичним і практично нерозумним і протиприродним.

Фізіократизм як економічна течія в період мануфактурного капіталізму. Так як сільське господарство Франції було центром економічних суперечностей, аграрне питання для фізіократів стало найважливішим. Політика меркантилізму, яку проводив Ж.Б. Кольбер, не тільки підривала сільське господарство, а й перешкоджала технічному прогресу та вільній конкуренції у промисловості.

Фізіократи розглядали землеробство як *єдину продуктивну силу*. Вони розробили вчення про “чистий продукт” і класи, про капітал (та розмежування його складових на щорічні та первісні аванси), гроші і торгівлю; аналіз кругообігу господарського життя. Франсуа Кене запропонував концепцію природного порядку”.

Так, “Економічна таблиця” Ф. Кене (1758 р.) стала першою схемою реалізації щорічного продукту суспільства та формування передумов відтворення. Бувши лікарем за своїм фахом Кене використовував метод природничих наук стосовно

економічних питань. Він розглядав суспільство як живий організм, розрізняючи в ньому 2-ва стани:

- 1) здоровий (досконалий, нормальний)
- 2) хворобливий (ненормальний)

На думку Кене, коли суспільство знаходиться в здоровому стані воно має рівновагу. Саме стан рівноваги Кене і показав в “Економічній таблиці”. Великою заслугою є те, що він досліджував економічні процеси, як природні, які мають свої внутрішні закономірності; тобто він підійшов до розуміння економічного закону.

Основою економічного вчення Кене як і фізіократів в цілому є вчення (концепція) чистого продукту. Під чистим продуктом розумівся надлишок знову створених у землеробстві вартостей товарів над витратами виробництва. Чистий продукт створюється лише в землеробстві.

Історична обмеженість поглядів фізіократів проявилася в тому, що вони вважали лише землеробство сферою, де створюється чистий продукт, тобто де відбувається розширення виробництва.

Промисловість вони визначили, як “безплідну” сферу, що не створює чистого продукту; вона лише змінює форму багатства, але не збільшує його. Ця відмінність обох галузей визначається тим, що на думку фізіократів у землеробстві на відміну від промисловості працює земля, природа.

Значну увагу Кене приділяв речовому складу землеробського капіталу. Він виділяв в ньому первісні аванси, як такі, що мають тривалий період обігу, та щорічні аванси з річним періодом обігу.

У витрати виробництва щорічні аванси входять повністю, а первісні частково. Таким чином Кене підійшов до поділу капіталу з точки зору його відтворення, але узагальнюючих понять основного й оборотного капіталів він не дав.

В “Економічних таблицях” була створена спроба розглянути виробництво як процес відтворення. Кене встановив класову структуру сучасного поділу суспільства, виділивши “продуктивний клас” (зайнятих в землеробстві, що створюють “чистий продукт”), “клас власників”⁶ до якого він відносив монарха, духовенство, власників землі; “безплідний клас” – всі

громадяни, які не зайняті в землеробстві, вважає що праця представників цього класу тільки повертає витрати на виробництво і нічого понад це не створює.

Послідовником та видатним представником фізіократів був Анн-Робер-Жак Тюрго (1727 –1781), він розробив фізіократичну систему; визначив у фізіократичному розумінні поняття грошей, проценту і ціни.

Історична обмеженість поглядів фізіократів проявилася в тому, що вони вважали лише землеробство сферою, де створюється чистий продукт, тобто де відбувається розширення виробництва.

Політична економія – методологічний підхід до економічної теорії, згідно якого предметом економічної теорії є *відтворювальні відносини*, тобто постійно повторюваний процес відтворення матеріальних благ і послуг, у якому відтворюються: засоби виробництва, предмети споживання, послуги; робоча сила; виробничі відносини. (відтворення буває двох видів: просте і розширене, тобто відтворення в постійних (незмінних) або розширених масштабах для нормативного розвитку економіки відповідно).